

Владимир Кривошејев

Народни музеј Ваљево
vladimir.krivosejev@gmail.com

Нинослав Станојловић

ОШ „17. октобар“ Јагодина
stenakamen@gmail.com

**ВАЉЕВО 1904-1910. И 1915.
У АУТОБИОГРАФИЈИ САНИТЕТСКОГ
ПУКОВНИКА ДР МИЛАНА ПЕЦИЋА**

Апстракт: Др Милан Пецић (1865-1959) је био један од припаднике прве генерације војних лекара – државних стипендиста школованих у Бечу. Током радне карије, од 1893. до 1923. године, у чину од капетана 2. класе до пуковника службовао је у 9 различитих гарнизоних места. За време трајања балканских ратова и Великог рата прошао је сва ратишта на којима је учествовала Шумадијска дивизија, а радио је и у Тулону и Крфу. У Ваљеву је службовао у два наврата; први пут од 1904. до 1910, када је био управник војне болнице, а други пут током ратне 1915. године, када је, у жеку епидемије тифуса, као дивизијски референт санитета координирао рад свих ратних болница у граду и околини.

Пред крај живота др Пецић је написао Аутобиографију. Описујући веома детаљно свој животни пут он је посебну пажњу обратио на службовање у Ваљеву. На овим страницама је приказан животни пут др Пецића, као и делови из његове Аутобиографије посвећени боравку и раду у Ваљеву.

Кључне речи: др Милан Пецић, Ваљево, болница, лекар, војска, санитет, Велики рат, Први светски рат.

Током првих година Великог рата, 1914 – 1915. године, Ваљево је било велики полигон за активан санитетски рад на којем су се истакли бројни лекари из Србије и иностранства. Један од њих је и санитетски пуковник др Милан Пецић. О њему се до сада, за разлику од неких других његових колега, релативно

Др Милан Пецић на почетку каријере (Музеј науке и технике, збирка Музеја Српског лекарског друштва)

„Вршио сам и разне дужности. По овоме био сам: ојштински лекар, био сам школски лекар, железнички лекар, заступао сам средског лекара и физикуса, био сам зубни лекар и приватни лекар.“
(Аутобиографија)

торијски извор драгоцен за изучавање прошле стварности са различитих аспеката. Између осталог указао је на чињенице да он није био само војни лекар и администратор, како је до сада упамћен у историји, већ да је стекао и вештине војног хирурга, али и да је био један од пионира зубног лекарства.

мало знало, те је низ чињеница остало скривено иза велова заборава које могу да разоткрију нова темељнија истраживања.¹ Да се то олакша потрудио се и сам др Пецић. Он је пред крај живота, током 50-тих година прошлог века, написао и Архиву Српске академије наука и уметности предао обимну Аутобиографију, до скоро непознату како широј тако и стручној и научној јавности.² У њој је детаљно описао свој животни пут, указујући на многе занимљиве детаље. Темељно се освртао на период одрастања, школовања, рада и посебно ратовања, завршавајући рукопис са одласком у пензију 1923. године. Тиме је поколењима оставио ис-

¹ До сада познати биографски подаци о др Пецићу су објављени у *In Memoriam* који је после његове смрти приредио др Владимир Станојевић (Станојевић 1959); исти текст је, уз мање измене, прештампан у: ССЛД 1972.

² Аутобиографија др Милана Пецића. Архив САНУ, Београд, док. бр. 13354 (даље: Аутобиографија). Рукопис је аутор уступио Архиву САНУ 1958. године. У оном делу који се односи на прве године Великог рата Аутобиографија је коришћена у раду: Божић 2015. Целина Аутобиографије је сумарно представљена на Десетом конгресу историчара медицине (Кривошејев, Станојловић 2019), а претходно је у мањој мери коришћена у: Кривошејев, Недок 2018, Кривошејев 2018а и Кривошејев 2018б.

Циљ овога рада је да се презентују они делови Аутобиографије који су везани за Пецићев боравак и рад у Ваљеву и да тако овај сегмент рукописа буде доступан јавности, док целокупан корпус не буде публикован у целини.³ У складу са тим, изнете су опште биографске информације, како основне, до сада познате, тако и проширене на основу података из Аутобиографије и других доступних извора, затим додатне, опширније биографске информације везане за периоде рада др Пецића у Ваљеву, и на крају интегрални делови из његове Аутобиографије који се односе на те периоде.

Животни пут др Милана Пецића

Др Милан Пецић је рођен 13. (25.) августа 1865. године у Алексинцу, као млађи, од два сина мутавције Саве и његове супруге Илинке.⁴ Основну школу и ниже разреде гимназије завршио је у родном Алексинцу, а више разреде гимназије у Нишу, где се школовао захваљујући државној помоћи – „благоејанију“. По завршетку гимназије 1885. године започео је студије права на Великој школи, али је образовање привремено прекинуо због избијања Српско-бугарског рата, а потом, по његовом завршетку одлази на служење војног рока, које је прекинуо због наређења да се студенти врате на студије. Пошто је током лета 1886. године довршио прву годину права изабран је за једног од десет питомаца прве организоване групе студената коју је Министарство војно у јесен исте године упутило у Беч, на студије медицине.⁵

³ Аутобиографија се налази у завршној фази припреме за објављивање (Кривошејев, Станојловић к.пр).

⁴ Мутавција: занатлија који се бавио ткањем употребних предмета (торбица и сл.) од козје длаке. У Аутобиографији др Пецић пише да су његови родитељи имали још троје деце (два сина и ћерку², али да су они врло рано умрли.

⁵ То су били: Чеда (Чедомир) Ђурђевић, Сима Карановић, Милан Пецић, Влада (Владимир А.) Поповић, Чеда (Чедомир) Михајловић, Лазар Генчић, Негослав Велизарић, Михаило Митровић, Воја (Војислав) Стојановић, и Благоје Николић; видети: Аутобиографија и Станојевић 1992.

Поред доктора Пецића још најмање тројицу војних лекара из ове сјајне генерације је животни пут довео у Ваљево. Пуковник др Владимир А. Поповић је пре, а делом и током ратова 1912-18. био на функцији референта санитета Дринске дивизијске области и Дринске дивизије. На ту функцију се вратио после рата, а по пензионисању је до смрти остао у Ваљеву. Пуковник др Него-

По успешном окончању студија, почетком 1893. године, доктор Пецић је остао на клиници у Бечу, на додатном шестомесечном усавршавању из хирургије, које је обухватало и једномесечни курс из „зубног лекарства“.

Још током боравка у Бечу Министарство војно Краљевине Србије је донело указе којим се 2. (14.) августа др Милан Пецић производи у чин санитетског капетани 2. класе, а затим (31. августа / 12. септембра), за време „док се још налази на клиници у Бечу“ распоређује „на службу при санитетском одељењу војног министарства“, уз напомену да ће „потом добиће друго опредељење“.⁶ А то „потом“ је уследило врло брзо, јер се почетком јесени санитетски капетан др Пецић обрео прво у касарни у Крушевцу, као трупни лекар а убрзо, у новембру исте 1893. у Прокупљу. Ту се, пошто је у новембру наредне 1894. године добио начелно одобрење војних власти, оженио Јелисаветом, ћерком „бившег трговца Јована Марковића“.⁷

После две године службовања у Прокупљу др Пецић је премештен за трупног лекара и лекара у Сталној болници Моравске дивизије у Нишу, одакле је у пролеће 1899. године, сада као капетан 1. класе, прешао на положај управника војне болнице и трупног лекара у Горњем Милановцу.⁸ Ту се задржао наредне две године, током којих је отишао на додатно шестомесечно усавршавање на војно-медицинску академију у Берлин. Горњи Милановац је напустио у априлу 1901. године, прелазећи у Београд где је постављен прво за гарнизонског трупног лекара, а месец дана касније за деловођу санитета при Министарству војном.⁹ Током рада у Министарству исказао је своје знање стечено у Берлину. Између осталог конструисао је нова практична рањеничка носила и пољску апотеку. Повремено је асистирао и у хируршком одељењу београдске војне болнице, при којем је постојала и зубна

слав Велизарић је пред ратове био управник војне болнице у Ваљеву, пошто је заменио др Пецића, а пуковник Михаило Митровић је после Колубарске битке дошао у Ваљево и заразио се пегавим тифсом; умро је у Пожаревцу, где је транспортован; видети: Недок 2017, Nedok, Krivošejev 2017 и Кривошејев, Недок 2018.

⁶ Аутобиографија; СВЛ: 4. 9. 1893.

⁷ СВЛ: 5. 11. 1894; Аутобиографија.

⁸ СВЛ: 10. 4. 1899.

⁹ СВЛ: 7. 4. 1901; СВЛ: 6. 5. 1901.

амбуланта. Крајем 1901. године др Милан Пецић је произведен у чин санитетског мајора а у априлу 1903. године премештен је у Краљево, за трупног лекара и управника војне болнице.¹⁰ У пролећа 1904. године доктор Пецић прелази на функцију управника војне болнице у Ваљево.¹¹ У граду на Колубари је остао наредних шест година, током којих је био и на шестомесечном усавршавању зубног лекарства у Бечу (1904.). 1908 године је добио чин потпуковника, а наредне 1909. је учествовао на Међународном конгресу зубних лекара у Берлину.¹²

Са положаја управника војне болнице у Ваљево санитетски потпуковник др Милан Пецић је у пролеће 1910. године премештен у Крагујевац на положај референта санитета команде Шумадијске дивизијске области.¹³ На тој функцији је остао наредних пет година, учествујући у Балканским ратовима, током којих је, у априлу 1913. године добио и чин пуковника. Као референт санитета Шумадијске дивизијске области је отишао и у Велики рат, да би 8. (21.) фебруара 1915. године био распоређен у Ваљево на функцију референта санитета Дринске дивизијске области.

После јесење непријатељске офанзиве 1915. и повлачења војске и становништва преко Албаније, др Пецић је у јануару 1916. године упућен у Француску, у Тулон, са задатком да председава војно-лекарском комисијом. Ту остаје до децембра исте године, када је добио наређење да исте послове обавља на Крфу.

По завршетку рата пуковник др Милан Пецић се на самом крају 1918. вратио у Крагујевац, где је, после краћег боловања, 1. (14.) маја 1919. године постављен на положај који је вршио и пре рата: референт санитета Шумадијске дивизије.¹⁴ Наредне 1920. године му је умрла супруга Јелисавета, и он врло брзо по том

¹⁰ СВЛ: 6. 12. 1901; СВЛ: 20. 4. 1903.

¹¹ СВЛ: 28. 4. 1904. Др Пецић је припадао првој генерацији санитетских официра који мајорски чин нису стекли на основу претходне праксе већ после полагања мајорског испита, који је положио годину дана раније (СВЛ: 12. 6. 1899, СВЛ: 22. 4. 1900 и СВЛ: 18. 11. 1900.).

¹² СВЛ: 29. 6. 1908; Аутобиографија.

¹³ СВЛ: 18. 4. 1910.

¹⁴ Према Аутобиографији; а у СЛВ: 22. 5. 1920, објављен је збирни указ престолонаследника Александра Карађорђевића о постављењима, међу којима и постављењу пуковника др Пецића на наведену функцију.

оженио „Љубицом, ћерком Петра Моачинина бившег трговца у Београду“.¹⁵ На служби у Крагујевцу је остао до јула 1922. године, када је постављен на виши положај, за начелника санитетског одељења Прве армијске области, са седиштем у Новом Саду.¹⁶ Са тог положаја је у октобру наредне 1923. године пензионисан, како сам сматра преверемено и неправедно, у 59-тој години живота, „после пуних 30 год. и 7 месеца непрекидне службе у миру и рату“.¹⁷

Вишедеценијски пензионерски стаж, који је трајао дуже од радног стажа, пуковник др Милан Пецић је највећим делом провео у Београду. Био је активан у Друштву за чување народног здравља и Српском лекарском друштву, где је „и у деведесетој години иступао на говорницу годишње скупштине“. Био је и донатор и велики хуманиста и добротвор. Поред поклона Српском лекарском друштву и Медицинском факултету, у више наврата је награђивао одличне ђаке у свом родном Алексинцу. Поред активног лекарског и администраторског рада у различитим војним гарнизонима, др Милан Пецић је написао и три књиге: *Још једна истина о тифусу* (1906), *Трупна санитетска служба* (1910) и *Народна хигијена* (Хигијена за народ; 1920), као и петнаестак стручних радова које је објављивао у часописима: Ратник, Српски архив за целокупно лекарство, Српска војска и Трговински гласник.¹⁸

Доктор Пецић је умро у Београду 23. септембра 1959. године, а сахрањен је дан касније на Новом гробљу.¹⁹

¹⁵ Аутобиографија.

¹⁶ СВЛ: 13. 7. 1922

¹⁷ Аутобиографија; По свему судећи, при овом обрачуна времена радног стажа др Пецић за почетак рада не сматра август 1893, када је добио први чин и потом распоређен на прву дужност, већ завршетак студија неких пола године раније!?

¹⁸ Аутобиографија.

¹⁹ Према: Станојевић 1959; а у подацима са Новог гробља у Београде је уписано да је умро 23, а сахрањен 24. септембра. Сахрањен је на парцели 1, гроб 25, ред 3 (Ново гробље, Београд, Регистар гробних места). Сахрану је извршила његова друга супруга Љубица, са којом је до краја живота, живео у Београду, у Мутаповој улици бр. 50; иза др Пецића нису остали наследници, после Љубицине смрти извесна Марија, без уписаног презимена се старала о породичном гробу Пецића (Ново гробље).

Боравак и рад у Ваљеву

Како се види из претходног излагања др Милан Пецић је у Ваљеву боравио и радио у два наврата, од маја 1904. до маја 1910. године, и од фебруара до октобра 1915.

Почетком априла 1904. године мајор др Милан Пецић је био постављен за управника Привремене војне болнице у Ужицу, које је припадало Дринској дивизијској области, али само осам дана касније донета је нова одлука о његовом постављењу на исту функцију, али у Сталној војној болници у командном месту те дивизијске области, у Ваљеву, где је стигао, како пише у Аутобиографији, 1. Маја (по јулијанском календару) 1904. године.²⁰ Поред функције на коју је распоређен др Пецић је извесно време, током 1905. године, вршио и вишу дужност референт санитета Дринске дивизијске области, преузимајући је од др Јосифа Хрњичека, који је то био и 1904, престајући да обавља функцију управника болнице, предавши је др Пецићу. Током 1906. на функцију референта санитета је постављен Пецићев колега из Бечких дана, санитетски потпуковник (од 1912. пуковник) др Владимир А. Поповић, и на тој функцији је остао до почетка рата 1914.²¹ Поред обављања управничких и лекарских послова др Пецић је повремено асистирао и хирургу др Јордану Стајићу при хируршким захватима, а када се вратио из Беча са усавршавања „зубног лекарства“, у склопу војне болнице је отворио и зубно одељење које је радило до његовог одласка из Ваљева. То би могло бити друго зубно одељење у војно-санитетским објектима у Србији. Прво је отворио санитетски мајор др Милош Поповић 1904. године у војној болници у Београду, оној у којој је пар година раније повремено радио и др Пецић, али тада је те послове стално обављао стари лекарски помоћник Данило, који је фактички само вадио зубе.²²

У другој години рада у Ваљеву, током лета 1905, управо у време када је др Пецић привремено вршио и дужност дивизијског референта санитета, у ваљевским јединицама је дошло до вели-

²⁰ СВЛ: 20. 4. 1904; распоређивање на рад у Ужице др Пецић не помиње у Аутобиографији; СВЛ: 28. 4. 1904.

²¹ Nedok, Krivošejev 2017 и Кривошејев, Недок 2018, према: ДККС.

²² Аутобиографија.

ке епидемије трбушног тифуса. Са епидемијом су се, уз др Пецића борила још два лекара, а мали капацитет болнице је са 35 повећан на 50 кревета. Зато су многи војници лежали у једном од павиљона касарне 17. пука, док су официри лечени код својих кућа.²³ Друга епидемија, али са мањим последицама, епидемија дизентерије, забележена је у лето 1909.²⁴

Војна болница којом је управљао др Пецић је била неусловна за стандардне санитарске службе. Налазила се у центру града, у ненаменским просторима изнајмљене механе, недалеко од хотела Секулић. Како је у једном чланку записао сам др Пецић: „болесник у болници умире, а преко пута све трешти од музике“²⁵ А анонимни аутор је у београдском листу *Вечерње новости* написао: „Штетно за здравље: Војна болница у Ваљеву постоји у сред вароши, преко од највећег хотела Драге Секулића, где су честе забаве и где игра позориште. У позоришту се пуца, у кафани се пева и свирају Цигани, а кадкад и војна музика, што све чини штету по мир болесника. Сама хигијена ово не допушта, а и време је да болница буде већ једном тамо где треба“.²⁶ Претварајући функцију управника болнице др Пецић се заузео да се она, колико је то могуће, доведе у ред, и то са веома скромним средствима. Тако је, на једном месту у Аутобиографији, описујући послератно уређење болнице у Крагујевцу, написао: „Ја сам у Ваљеву за уређење болнице добио 300 дин. кредита и болница је била уређена, да је служила за мустру, а ова са 30.000 била је и остала пуна стеница и вашију!“ Том приликом, поред хигијенског уређења болнице, из главне, неусловне болничке зграде издвојено је хируршко одељење и премештено у посебан дворишни објекат.²⁷ Поред тога, залагањем доктора Пецића

²³ Пецић 1905 и Карановић, Петковић 1906; видети и: Кривошејев 2018а, Кривошејев 2018б и Кривошејев, Недок 2018 и Nedok, Krivošejev 2017.

²⁴ Аноним. Срдобоља. *Труба*, од 10. јула 1909. Београд 1909 (према: Ранковић 2007, 21); Аноним. Болест. *Труба*, од 13. августа 1909. Београд 1909 (према: Ранковић 2007, 21) и Аутобиографија.

²⁵ Пецић 1905.

²⁶ Аноним. Штетно за здравље. *Вечерње новости* од 8. новембра 1909. Београд; 1909 (према: Ранковић 2007, 20)

²⁷ Та зграда и данас постоји, у центру Ваљева; видети: Кривошејев, Недок 2018.

Двориште ваљевске војне болнице, са хируршким одељењем (фото др Ариус Ван Тинховен 1914; оригинал: фонд Краљевске националне библиотеке Холандије у Хагу; збирка дигитализоване грађе трећих лица, Народни музеј Ваљево)

„За болницу узета је кафана /.../. За интерно одељење служиле су две собе и једна соба за хируршко одељење. /.../ Доцније сазидана је једна мала зграда за хируршко одељење.“ (Аутобиографија)

болничарска чета, која је претходно биваковала на периферији Ваљева, добила је новосаграђени, велики, па у неку руку и репрезентативан објекат.²⁸

Поред бриге за болницу којом је управљао, др Пецић је заједно са др Јорданом Стајићем организовао и водио курс за добровољне болничарке и основао Читаоницу војних лекара.²⁹ Радећи

²⁸ И та зграда постоји и данас, у кругу касарне. видети у: Кривошејев 2018а. Будући да је наведена зграда била пространа и функционалнија од војне болнице, била је и санитетски центар за прегледе регрута приликом наредних мобилизација; према сећању др Александра Недока (изнетих аутори-ма), који је своје рано детињство провео у Ваљеву, у тој згради се између два светска рата налазио и рендген кабинет ваљевске војне болнице. Постоје непотврђене индиције да је пред Велики рат била планирана и изградња нове наменске зграде војне болнице, непосредно уз новоподигнуту касарну болничарске чете, што није реализовано.

²⁹ Аутобиографија; СВЛ: 10. 11. 1906.

Касарна болничарске чете (фото др Ариус Ван Тинховен 1914; оригинал: фонд Краљевске националне библиотеке Холандије у Хагу; збирка дигитализоване грађе трећих лица, Народни музеј Ваљево)

„Дринска долничарска чета лепо је њроводила њод шаторима у лојору на левој страни њуша идући за касарну V њешад. њука. Шатори за војнике били су мали и ниски и њосве неудобни за становање. Ако је лепо кишно, онда је њежак животи у малим шаторима, зато сам се решио да долничарска чета њодиће себи зграду.“ (Аутобиографија)

у Ваљеву др Пецић је објавио књигу *Трујна санијетска служба* (Београд, 1910),³⁰ ауторски чланак *Епидемија њифуса у XVII њешад. њуку* (Српски архив за целокупно лекарство, 1905) и полемичку брошуру *Још једна истина о њифусу*.³¹ Такође је објавио и ауторске чланке: *Из животи нашеј војној санијети* (Српска војска 1908), *Значај црвеној крсти у рају* и *Међународни конгрес зубних лекара у Берлину* (Трговински гласник, 1909) и *Злоупотреда Службеној војној листи* (Српска војска 1909) као и преводе: *Из Руско-јапанској раји* и *Медицинске њоуке из Руско-јапан.*

³⁰ СВЛ: 7. 4. 1910.

³¹ Ова брошура је по свему судећи била наставак полемике о епидемији, коју је са др Симом Карановићем, колегом из бечких дана, водио на страницама Српског архива за целокупно лекарство (видети: Пецић 1905 и Карановић, Петковић 1906).

раиша (Ратник 1909.) Радећи у Ваљеву одликован је Орденом Светога Саве 4. реда.³²

У Ваљеву је др Пецић остао до маја 1910. године, када са положаја управника болнице дивизијске области прелази на вишу функцију референта дивизијског санитета, али Шумадијске дивизије, у Крагујевац. Функцију управника болнице предао је санитетском мајору (од 1912. потпуковник) др Јордану Т. Стајићу који је истовремено и био и шеф хируршког одељења, док је на интерном одељењу капетан 1. класе др Павле Војтех, а апотекар је Мелхиор Артико.³³

По други пут др Пецић, сада као санитетски пуковник, у Ваљево долази за време Великог рата, у жеку епидемије тифуса. До

Др Милан Пецић (први у средини) и др Јордан Стајић, са полазницама курса за добровољне болничарке у Ваљеву 1908/9. године (разгледница, Народни музеј Ваљево)

„Настава је извођена у војној болници и трајала непрекидно цео један месец. Наставници су били др Пецић и др Јордан Стајић. По свршетку вежбања свака је добила сведочку о свршеном вежбању и за коју је службу у рату сносна. Све болничарке са наставницима сликале се за усйомену, ња су израђене и поштанске карте од ових фотографија.“ (Аутобиографија)

³² СВЛ: 27. 8. 1905.; први пут овај орден, али 5. реда, добио је док је службовао у Београду, почетком 1902. године (СВЛ: 22. 2. 1902.).

³³ Видети: Nedok, Krivošević 2017 и Krivošević, Nedok 2018.

Др Милан Пецић (пети у средњем реду), са колегама и сарадницима, у Ваљеви, пре Великог рата (Музеј науке и технике, збирка Музеја Српског лекарског друштва)

„Ойхођење лекарској и болничкој персоналa међусобно било је увек друјарско и пријатељско.“ (Аутобиографија)

тада, од почетка рата, референт санитета Дринске дивизијске области био је пуковник др Евгеније Ђена Брановачки, који се на тој функцији налазио и почетком века.³⁴ Међутим, убрзо по избијању епидемије, почетком 1915. године, и сам се разболео од ове опакe болести. Послат је у Ниш на лечење, где је преминуо током фебруара.³⁵ Током трајања болести, а по свему судећи још пре одласка за Ниш, заменио га је пуковник др Милан Пецић,

³⁴ Видети: Nedok, Krivošejev 2017 и Кривошејев, Недок 2018..

³⁵ Видети: Недок 2017.

напуштајући дотадашњу функцију референта санитета Шумадијске дивизије. Преузимајући нови положај, који је краће време, у в.д. статусу, обављао и у мирнодопским условима 1905. године, доктор Пецић је имао задатак да у епицентру велике епидемије организује целокупан санитетски рад, укључујући и функционисање бројних ратних болница, као и сарадњу српског санитета са ту присутним страним лекарском мисијама, а потом, по завршетку епидемије, да координира активности санације последица.³⁶ Радећи на овим пословима он је по трећи пут одликован орденом Светога Саве, овај пут 3. реда.³⁷ У Ваљеву је остао до

Др Милан Пецић (у средини, у доњем реду) са колегама у Ваљеву 1915. године (Народни музеј Ваљево)

„Сада да оишшем украјко како су болнице уређиване. У Ваљеву је било онда 6 резервних војних болница, свака је шредала по уређењу да йрими око 1000 болесника. /.../ Свака болница имала је свега по једној лекара, који је био уједно и уйравник и лекар.“ (Аутобиографија)

³⁶ О болницама у Ваљеву током Првог светског рата: Кривошејев, Лазаревић– Илић 2015 и Недок 2017.

³⁷ СВЛ: 4. 6. 1915; после рата, 1921. године добио је и орден Белог Орла 4. Реда: СВЛ: 19. 2. 1921.

нове непријатељске офанзиве у октобру 1915. године, после које је Србија окупирана, а српска војска се преко Албаније повукла на територију Грчке.

Ваљево у Аутобиографији др Пецића

Као што је већ наглашено, доктор Пецић је свој животни пут детаљно описао у Аутобиографији, која је похрањена у Архиву Српске академије наука и уметности.³⁸ У закључном делу Аутобиографије бележи: „Биографија је писана у годинама мога живота 87– до марта 92 г.“³⁹ Свој животни пут је писао „на наговор једног колеге“, који га је „молио да му напишем о нечему из мог живота, па ће он то штампати, јер, вели, ви стари лекари заслужујете, да се за вас старе и заслужне што забележи.“⁴⁰ Рукопис је садржан у „5 табака“, око 60.000 речи, односно око 338.000 карактера. Аутобиографија је већим делом писана по сећању, што наводи на претпоставку да је, због протока времена и писања у позним годинама, реално очекивати извесне грешке и забуне, али део који се односи на учеће у ратним операцијама са Шумадијском дивизијом је знатно прецизнији, будући да је писан на основу ратног дневника.

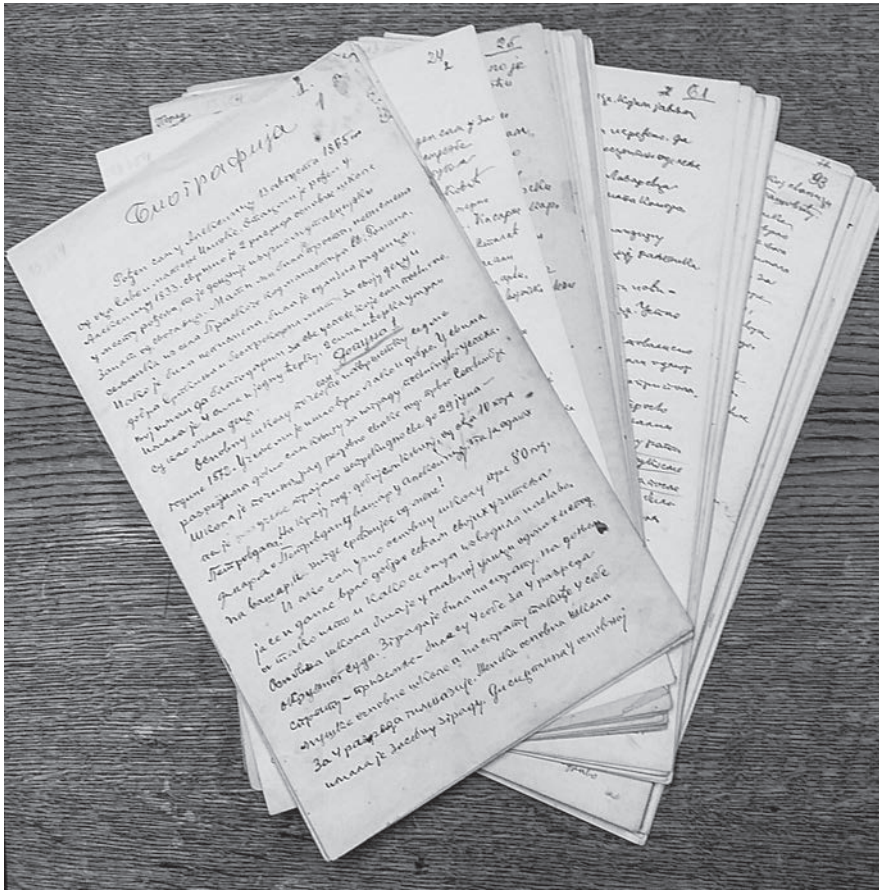
Аутобиографија се састоји из две тематске целине. Прва је хронолошка, са презентацијом животног пута од најраније младости до октобра 1923. г, када је „стављен у пензију“, док се друга састоји од више различитих, неповезаних цртица из ауторовог живота. Имајући у виду да је велики део свог радног века провео у Ваљеву, и да је то био град у коме се и најдуже задржао,⁴¹ не

³⁸ Архив САНУ, Београд, док. бр. 13354; др Пецић је рукопис насловио: Биографија.

³⁹ Аутобиографија; по свему судећи од 1952. до марта 1957. године, што указује да је писање завршио више од две године пре смрти (септембар 1959), те да смрт није прекинула аутора у писању, већ да је његов и намера била да хронолошку нит излагања свога живота заврши са тренутком пензионисања. Аутобиографију је сам аутор, уз новчану надокнаду, предао Архиву САНУ 1958. године.

⁴⁰ Иако је прошло више од шест деценија од њеног настанка, Аутобиографија др Милана Пецића није објављена. У току су завршне радње за њено објављивање: Кривошејев, Станојловић к.пр.

⁴¹ Шест и по година, у два наврата; истина, у Крагујевцу је био распоређен од

Рукопис Аутобиографије др Милана Пецића

„Биографија је писана у годинама моја живота 87– до марта 92 і.“
(Аутобиографија)

чуди што је велики део Аутобиографије посвети Ваљеву и раду у њему.⁴² Ту спадају две целине из хронолошког дела Аутобиографије; једна посвећена раду у мирнодопским, а друга у ратним условима, са посебним освртом на стране лекарске мисије и евакуацију. Поред тога о Ваљеву, директно, или индиректно, је било речи и у појединим деловима цртица из живота.

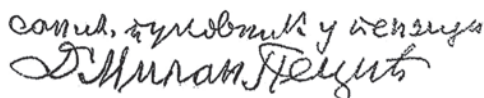
1910. до 1915, па поново од 1919 до 1922, али је током тих периода добар део времена провео на фронту.

⁴² 7.800 речи, односно 13% целокупног текста.

Изводи из Аутобиографије др Милана Пецића

Рад у Ваљеу у мирнодојским условима (мај 1904 – мај 1910)⁴³

У Краљеву сам био са службом свега једну годину, па сам првог маја 1904. г. премештен за управника дринске сталне војне болнице у Ваљеу.⁴⁴

Поштом њуковника др Милана Пецића на крају рукописа

Дринска стална војна болница је дивизијска болница у месту, у коме је и дивизијска команда и требала је да је нешто боља но до сада описане болнице. На велику нашу жалост и она није ништа боља. За болницу узета је кафана, која се налази у средини вароши. Када кажем да је ту била кафана, може се лако разумети, да није била за болницу. Имала је интерно и хируршко одељење. За интерно одељење служиле су две собе и једна соба за хируршко одељење. Поред тога једна четврта мала соба са неколико кревета и одвојеним улазом служила је за заразно одељење. Доцније сазидана је једна мала зграда за хируршко одељење и основано зубно одељење. Од персонала био сам ја као управник болнице и шеф интерног одељења, др Јордан Стајић као хирург, командир болничарске чете, један водник и један апотекар у апотеци.

Поред тога, што сама зграда није била за болницу, ова је била невероватно нечиста и загађена, била је преко сваке мере стеничава. Просто се не може веровати како су могли болесници да бораве по болесничким собама. Када су мајстори почели да чисте и обијају зидове, ови су се просто црнели од стеница. Да на описујем дуго, за један месец болница је тако очишћена и уређена, са креветима и свима стварима да није било више ниједне стенице. Болничко двориште било је врло узано, једва је било 2-3 клупе за седење. Да би се болница мало проширила, број кревета увећао се а уједно и лекарски рад олакшао у дворишту сазидана

⁴³ Наслов приређивача; у рукопису је ово поглавље насловљено: Ваљево.

⁴⁴ У овом делу рада сви датуми су по јулијанском календару, сходно рукопису.

је једна мала зграда за хируршко одељење, које је имало 2 собе за болеснике и две мање собе за операције и то једна соба за чисте операције а друга за гнојаве.

Дринска болничарска чета лето је проводила под шаторима у логору на левој страни пута идући за касарну V пешад. пука. Шатори за војнике били су мали и ниски и посве неудобни за становање. Ако је лето кишно, онда је тежак живот у малим шаторима, зато сам се решио да болничарска чета подигне себи зграду. Ово је било онда могуће зато, што су биле порушене старе штале возарског ескадрона. Штале су биле старе, али је сама грађа била одлична. Био је велики број растових греда дугачких до 10 метара. Од команданта дивизије добио сам дозволу да употребим ту грађу и војници су подигли себи једну дугачку зграду, у којој је било: канцеларија четна, дугачка соба за војнике, једна кујна и магацин. Када је болница славила Св. Врача лети, ту је и слава слављена.⁴⁵ Поред зграде била је башта са лепим цвећем а онда још и врло лепо уређена војничка башта. Све заједно било је право уживање.

Када је министар војни, генерал Михаило Живковић вршио инспекцију логора и војне болнице, био је задовољан и написао је за целу војску наредбу у којој је изјавио: управник дринске сталне војне болнице, санитетски мајор др Милан Пецић заслужује сваку похвалу.

Лекарски рад у болници био је исправан и увек рађен споразумно. Када је требало, ја сам др Стајића позивао на консултовање а тако исто ја сам увек био др Стајићу добар асистент при тежим операцијама.

Када пишем о операцијама, морам напоменути да су војни хирурзи у оно доба имали од Министарства војног доста олакшица и награда за рад. Тако напр, хирург је могао да оде у које оближње место без нарочите дозволе свог претпостављеног. Имали су за сваку оперисану килу код војника по 10 динара. Др Стајић

⁴⁵ У време рада др Пецића у Ваљеву Свети Врачи нису могли бити слављени „лети“. Наиме, од успостављања војних слава 1888. године болничарске чете, као „јединице са заставом“, а уз њих и војне болнице, „јединице без заставе“, заједно су обележавале летње Свете Враче – 1. јула/14. јула, а после смене династија, од октобра 1903. године, прослављани су „зимски“ Свети Врачи Кузман и Дамњана – 1/ 14. новембра.

је имао лепо уређено и снабдевано хируршко одељење и примао је грађане на операције, користећи своје одељење а они су плаћали за утрошени завојни материјал и лекове и њему награду за операцију. Поред тога вршио је све операције у окружној болници за споразумни хонорар.

Да би се у болници одржала што боља дисциплина, да би се што боље указала потребна нега и помоћ болесницима уведено је ноћно дежурство у болници и ако то није морало да се изводи, јер је било свега 2 лекара. У помоћ су узети командир чете, водник чете и војни апотекар. Према израђеном распореду, вршен је ноћни обилазак болесника у болници, а извештај бележен у нарочиту књигу. На овај начин осигурана је ноћна болничка служба код болесника.

Опхођење лекарског и болничког персонала међусобно било је увек другарско и пријатељско. За доказ навешћу један случај. Једног лепог, летњег дана седели смо заједно на клупи у болничкој башти; управник, др Стајић, командир и водник чете и апотекар. Седећи тако у пријатном разговору и шали, ја сам предложио да скачемо, да видимо ко ће најдаље скочити. Ови су одмах пристали, али др Стајић каже: да скачемо, али под погодбом, да плати пиће ко најмање скочи. Сви смо одмах пристали. Пошто нас је било пет, то се двојица, који највише скоче, ослобађају плаћања, трећи плаћа леба, четврти ђевапчиће а пети плаћа пиво. После скакања признали су ми да су рачунали да ћу ја платити пиво, али су се преварили јер ја сам добро скочио и ослобођен сваког плаћања. Када смо увече отишли на пиво у пивницу Код Конзула,⁴⁶ било је задовољство видети, како се пријатно и весело проводи једући ђевапчиће и пијући одлично пиво.

За време моје шестогодишње службе у Ваљеву, биле су две епидемије: епидемија дизентерије у V пешад. пуку и епидемија трбушног тифуса у XVII пешадијском пуку. Епидемија дизентерије није била опасна нити многобројна. Пук је исељен у логор, осигуран водом, исхрана добро контролисана, пољски нужници строго дезинфицирани и држани у реду и зараза је престала. Није било смртних случајева. Али епидемија тифуса, била је у

⁴⁶ Ресторан Ристе Топаловића Конзула, ваљевског кафеџије и рентијера; би је председник општине од 1906. до 1912; у више мандата био и народни посланик.

сваком погледу тешка и опасна. У једном пуку – XVII било је близо 200 тифозних болесника па је и проценат умрлих износио око 6%. Војна болница била је мала да прими све болеснике, па смо узели и један павиљон од касарне XVII пешад. пука а у помоћ дошао је и др Стајић напуштајући сав рад у хируршком одељењу. Да би се епидемија угушила, XVII пук исељен је у логор, у коме су предузете све потребне мере и мало по мало болест је престала. Овде морам напоменути, да ми је онда – војној болници – Министарство војно односно санитет. одељење, начелник санитета био је санитет. пуковник др Димитрије Герасимовић, одобрило неограничени кредит, што ће рећи, да набавим све што је потребно, не тражећи нарочити кредит. Ово одобрење је доиста и коришћено, поред разних потреба за болницу и за логор војницима, набављен је за хируршко одељење један велики орман нарочито за хируршке инструменте, набављен је један велики апарат удешен за прање руку при операцијама, набављена је једна велика ролна за глачање болесничког рубља, чиме је постигнуто да болеснички кревети изгледају боље. Пре ове епидемије никада није одобраван неограничен кредит.

Да допуним ово напоменућу, да су болничари за време тифусне епидемије имали непрекидно врло тешку службу, па је ипак постигнут добар успех. Они су вршили своју службу врло ревностно и уједно су успели да себе сачувају јер за време епидемије није се разболео ни један болничар. Били су добро упућени, како се тифус преноси и они су строго поступали по добивеном упутству.

На крају овог излагања морам да објасним, како је дошло до епидемије тифуса у XVII пешад. пуку. Касарна пешад. пука налази се у равници на левој обали Колубаре. Одмах више касарне иде узбрдица, на којој је био извештан број кућа са обичним нужницима. У мају месецу падала је тако јака киша, да су сви нужници и многи бунари више касарне поплављени, сва нечистоћа спрана је наравно низ брдо право у круг касарне XVII пешад. пука а и сами нужници у касарни били су иначе нехигијенски, а сада и они преплавањени и изливени тако да је сав круг био заражен и природно и војници су се морали заразити. Поплава је била изненада, врло брза а врло јака. И у грађанству на овом делу Ваљева било је неколико случаја тифуса. После поплава а пре повратка пука у касарну извршена је врло темељна оправка и дезинфекција касарне. Тако исто и кујна је уређена, нужници

су доведени у ред, дезинфицирани. Цео круг касарне очишћен и насут колубарским песком.

Као допуну мога рада у Ваљеву описаћу укратко опремање добровољних болничарки. Када је 1908 г. објављена анексија Босне и Херцеговине и било у изгледу да ће Србија морати ратовати, у Ваљеву је образован курс добровољних болничарки. Ваљевке су биле просто одушевљене и пријавило се равно сто. Биле су подељене у две групе, на курсу биле су врло ревносне и трудиле су се, да постигну што бољи успех. Настава је извођена у војној болници и трајала непрекидно цео један месец. Наставници су били др Пецић и др Јордан Стајић. По свршетку вежбања свака је добила сведоџбу о свршеном вежбању и за коју је службу у рату способна. Све болничарке са наставницима сликале се за успомену, па су израђене и поштанске карте од ових фотографија.

Као допуну живота у Ваљеву описаћу и једну коњичку трку у Ваљеву. Једног лета приређена је једна коњичка трка, на којој су учествовали: активни коњички официри, резервни официри, одгајивачи коња и још једна група ваљевских јахача, у свакој групи морало је бити најмање три јахача. У Ваљеву није било ни јахача а камоли тркача, али се један ваљевски кочијаш досетио, како да добије све три награде: пријавио је за трку сва три своја коња и добио је прву, другу и трећу награду. Сва се публика смејала кочијашевој вештини а и цело Ваљево дуго је причало о овој ваљевској трци.

У почетку мога службовања у Ваљеву било је свега 2 лекара и један лекарски помоћник, који је био трупни лекар за цео гарнизон. Па када др Стајић оде лети на двомесечно одсуство, онда ја остајем сам и вршим дужност референта санитета у дивизији, дужност управника војне болнице, да вршим службу шефа зубног одељења, унутрашњег одељења и хируршког одељења. Доцније је дошао референт санитета.

Све шест година провео сам у Ваљеву врло пријатно, нисам имао никаквих неприлика ни у служби ни иначе у животу. Командант дивизије, пешад. пуковник Илија Гојковић, трупни официр али одличан и друг и командант. Помагао ми је у раду увек и примао сваки мој предлог. Давао ми је оцене, да не може бити боље наводећи као нарочито: способан за инструктора војног санитета. Поред тога живот у Ваљеву био је у оно доба врло пријатан. Ја сам имао врло леп и удобан стан са 4 собе, кујном, девојачком собом,

подрумом, одељењем за дрва, и вешерницом и шталом за коње на лепом месту и у лепој улици и плаћао сам месечно 70 д. Ваљево има лепу околину у којој се лети проводи врло лепо. Напослетку као круна свему овоме и Ваљевци су били културни, пријатни и друштвени људи. Било је неколико врло угледних и познатих ваљевских породица, којима се Ваљево доиста могло поносити а у друштву са њима било је право задовољство.

Првог маја 1910. год. после пуних 6 година проведених у Ваљево премештен сам за референта санитета у Крагујевац.

Раг у Ваљевоу у рајним условима (фебруар – октобар 1915)⁴⁷

Као што сам испред већ писао у Ваљевоу сам био од 1.ог маја 1904 до 1.ог маја 1910. Сада сам дошао у Ваљево 8.ог фебруара 1915. За непуних 5 год. једна огромна разлика. Пређе живот у Ваљевоу врло весео, било је свачег за живот у изобиљу, људи здрави а варош чиста за углед. Сада пак јад и жалост, варош прљава, пуна ђубрета. Велика оскудица у свему за живот, људи преплашени, болесни а умирање да је страшно на то и мислити. Свакодневно умрли се износе колима на сарану.

У Ваљево сам дошао у 7 сати изјутра и прва ми је брига била да нађем себи собу за становање и био сам јако срећан. Без нарочитог тражења добио сам собу код свога рођака ваљевског адвоката Владе Недељковића, резервног артиљеријског капетана I, који ја тада био на положају у својој команди.

Пошто сам се осигурао за собу, већ у 8 сати одем да се јавим на дужност. Командант дринске дивизијске области био је ђенерал у пензији Леонида Соларевић. Он је онда имао без сумње преко 70 година, и са здрављем, према годинама, био је слаб. Без дужег описивања морам рећи, да није био способан за тај положај и кога је поставио за команданта, много је погрешно, што ће се јасно видети из даљег мог писања. Какве је он војничке способности нећу да ценим, али тврдим да је он од овог официрског знања сачувао само једно једино: да сви официри имају бити, без изговора, на време у канцеларији, не сме бити ни минута задоцњења.

⁴⁷ Наслов приређивача; у рукопису је ово поглавље насловљено: По други пут у Ваљевоу.

Да ли пак они у канцеларији раде или седе беспослени, као што је радио његов начелник штаба коњички мајор Драгутин Окановић, он о томе није ни мислио, нити је знао и умео да види. Ја сам имао у Ваљеву велики број болница, огроман број болесника а мало лекара и болничара. Болнице су биле у жалосном стању и све то чинило је, да сам ја морао да обилазим свакодневно болнице, да помажем свуда у раду и дајем потребна упутства, иначе се не би постигао никакав успех. Он ово није разумевао и чим примети да ме нема у канцеларији – зло! Чим дођем, одмах ме зове и пита где сам и некад изгледа, да разуме објашњење али много пута не разуме и не прима објашњења. Место дугог описивања, овде ћу написати, да он у целом раду око уређивања болница нема никаквих заслуга, него напротив много пута био је просто на сметњи, да изјавим: добро или лоше све је то мој лични рад у дивној колегијалности и сарадњи са ондашњим лекарима у Ваљеву.

Сада да опишем моје прво јављање и какво је изненађење било. Чим сам ушао у његову канцеларију, он ми одмах, место свега другог рече: "Е врло добро, што сте дошли" (рефер. санит. пуковник Брановачки био је болестан, заступао га је један гимназијски ђак из V раз. Дојчиновић, који је имао 15-16 год.). Нашли смо једног аустриј. војника умрлог на улици, па не можемо да га саранимо. Неописано изненађен, зашто да се не сарани, питам га. Не може, вели, јер не знамо име умрлог. Па ми смо наше умрле сарањивали и ако се деси, да не знамо име. Он на то одговара: ја, ако сутра Фрања Јосиф покрене истрагу за умрлог, шта ћемо ми? Ту је немогућ сваки рад са њиме. Зове референта артиљерије, па редом рефер. инжињерије, судства, начелника интендантуре и наравно нико не зна име умрлог. На послетку као врхунац свега овог, овај гимназијалац стоји поред мене а командант пружајући руку на њега вели: и он ми ништа не зна помоћи! Умрли је наравно сарањен и ако нико није знао његово име. Да се ово не би више понављало, моје прво наређење болницама и начелнику станице било је: ако се нађе умрли на улици или где на другом месту, да се запише име, ако се зна име, иначе да се запише приближна старост и изглед па да се сарани, а да се о томе ова команда не извештава.

Тако је рађено и било је све мирно. Пошто је прошло неколико недеља, он ми једном приликом рече: видите нема много мртвих по улицама. Насмејао сам се али му ништа нисам рекао.

Сада да опишем укратко како су болнице уређиване. У Ваљевоу је било онда 6 резервних војних болница, свака је требала по уређењу да прими око 1000 болесника. За болнице узете су све велике зграде у Ваљевоу: касарна V пешад. пука, касарна XVII пеш. пука, касарна артиљер. пука, па онда гимназија, окружно начелство, окружни суд, зграда дринске сталне војне болнице у вароши, Гранд хотел, Секулићев хотел и још мање и веће кафане и кафанице. Свака болница имала је свега по једног лекара, који је био уједно и управник и лекар. Поред наших лекара било је и 2 аустријска заробљена лекара, који су у нужди помагали. У Ваљевоу су били: др Аца Стојковић, др Милутин Башовић, др Љуба Стојановић, др Боривоје Јанковић Грејач, др Александар Савић и др Панајотовић. При моме доласку све болнице биле су поново пуне и то највећи број од пегавог тифуса, који је онда беснео не само у трупима на положајима него и у грађанству у самом Ваљевоу.

Саме зграде нису биле удобне за болнице, биле су врло оскудно снабдевене а што је најгоре разбацане по целом Ваљевоу. Чисто је невероватно, да није било ни сламе за болеснике. Слама је била толико истрошена, да се једва познавало, да је било икад сламе. И ја сам прво и почео са сламом. Пошто у Ваљевоу и околини није било могуће набавити сламу, јер је није било, обратио сам се Врховној команди и описао у каквом су жалосном стању болесници по болницама и молио сам да се слама из позадине дотура благовремено тако, да увек има довољно сламе. Уместо да се одмах увиди неопходна потреба и да се слама испоручи на моје то тражење, добио сам поучан одговор, да у војсци постоји само следовање и требовање, а довољно не значи ништа. На ову поучну поруку и ја сам поучно одговорио: у рату се ратује и гине без следовања и требовања а овде у Ваљевоу болује се и умире на стотине и то све без следовања и требовања, а довољно сламе значи велику гомилу. Овај одговор имао је потпун успех, јер је слама слата у Ваљевоу, да је увек било довољно сламе.

Друга неопходност за успешан рад у болницама био је број болничара. За време рата нико се није сетио да изврши и попуно болничара, јер су и они у рату умирали и зато се број болничара смањио толико, да је рад у болницама био просто немогућ и зато се и дешавало да је болесник примљен у болницу, а није заведен и о њему се не зна ништа и ако је био у болници, или је умро у болници и сарањен, а не зна се да је сарањен. Ова оскудица мо-

рала се брзо уклонити и ја сам убрзо, по мом доласку у Ваљево, писао Врховној команди, да се што пре повећа број болничара, и ако ових нема, да се у Ваљево упути већи број заробљеника – најмање 300. Чисто је невероватно, да сам за ове болничаре писао неколико пута и послао неколико депеша, па да се у Ваљево упути 300 заробљеника, који подељени по болницама и тек тада било је могуће почети уређење болница и вршити службу код болесника.

По болесничким собама за болесне и рањене служили су војнички кревети али ових није било довољно, па су рањеници и болесници били принуђени да леже на патосу и ако само за кратко време. У току овог уређења болница одобрен је кредит за израду малих асталића уз болесничке кревете. Набављене су чаше за воду и потребан прибор за јело. Болничари су чинили све могуће да се по собама одржи чистоћа а болесницима укаже нужна нега.

За управљање болницом, свака болница имала је свога управника. Болницом на Крушику, касарна V п. пука, управљао је др Милутин Башовић, др Александар Савић имао је болницу у окружном начелству и окружном суду, у гимназији био је др Боривоје Јанковић, у артиљ. касарни радио је др Аца Стојковић, у касарни XVII пеш. пука била је болница др Панајатовића и на послетку дринску сталну војну болницу имао је др Љуба Стојановић. Болесне и рањене по хотелима и кафанама обилазили су и лечили горе поменути лекари, који су били најближи.

Сви лекари били су врло ревносни у своме раду и трудили су се и улагали све своје знање да постигну што бољи успех. Ја сам их редовно обилазио и помагао и давао упутства. Да се постигне што бољи успех код свију, имали смо сваке суботе увече састанак. На овом састанку они су износили свој недељни рад а уједно и све што им је потребно. На овом састанку ја сам истакао што сам нашао добро или што треба да се исправи, али нисам означавао у којој болници што неисправно. Они су били тиме јако задовољни.

Прилив болесника био је врло велики, и зато се морала вршити евакуација болесника. Сваке недеље један пут долазио је у Ваљево санитар. воз, и онда се евакуација вршила врло брзо, јер је воз остајао у Ваљеву кратко време.

Поред евакуације болесници и рањеници пуштани су на боловање и то најкраће један месец а најдуже три месеца. Ако је за

опорављање потребно дуже од 3 месеца, болесници су пуштани кућама као привремено или стално неспособни. За ова боловања и оглашавања неспособних штампани су нарочито формулари, који су у болницама испуњавани и послати дивизији на решење. Свако тако решење ја сам морао на два места да потпишем а командант дивизије један пут. Када све болнице пошаљу по 100 и 150 формулара на решење, онда сам ја морао да се потпишем више од 1000 пута. Ко је имао прилику да се више пута потпише, може да разуме, да ја требало много времена и муке да се потпише 1000 пута. Ја сам ово упростио на тај начин, што сам за све формуларе из једне болнице потписао два пута, а командант једним потписом одобрио свима боловање или решења за неспособност. Поред тога за сваког болесника морао сам засебним актом да известим његову команду. То се није дало упростити.

Поред евакуације болесника, поред пуштања на боловање и пуштања кућама неспособних и смртност је била доста велика. Рачунајући и умрле аустриј. војнике и наших осуђеника, о којима ће бити доцније објашњење, дневно је умирало 20, 40, 60, 80, 100 и једног дана 150. Било је то ужасно умирање али пренос свих умрлих био је и страشان и ужасан, да човеку срце стане од страха. Сви умрли товарени су у проста сељачка, отворена кола и то по 8-10 у колима, па су та кола са умрлима пролазила усред бела дана и то главном улицом. Како су кола била отворена, у њима се виделе руке, ноге, главе умрлих, неки мало обучени, по неки само у кошуљи и гаћама. Ја сам одмах наредио, да се израде затворена кола тако, да се ништа није могло видети шта има у колима. Свет је био ужасно преплашен, гледајући овај ужасан пренос умрлих, а одмах је дануо душом и ослободио се и јавно се говорило, од како дође др Пецић престаде и умирање. Није престало умирање али је ужасан пренос умрлих престао. Па и онда када сам радио у Ваљево и сада, после толиких година, када ове редове пишем, не могу никако да разумем, како се нико није сетио пре мога доласка у Ваљево, да нареди да се израде затворена кола, што доиста није било тешко измислити ни изградити овака кола.

Доста је мука задавало и поновно јављање за лекарски преглед и продужење боловања свих болесника, који су већ провели неко време на боловању и нису се опоравили толико да се вра-

те у трупу, и траже продужење. Како је вршен овај преглед пре мога доласка у Ваљево ја не знам. Прегледе је вршио др Душан Поповић.

Дневно је било увек око стотину и више. Но сви ти болесници нису могли бити истог дана прегледани и добити дозволу за продужење боловања, него су у Ваљеву морали остати обично два дана а некад и три. Без дужег описивања ја сам и овде прегледе тако упростио, да су сви пријављени истог дана прегледани и добили продужење, којима је то било потребно. За преглед свих болесних војника узета је кућа Манојла Пањевића у главној улици. Ова кућа била је ужасно загађена, вршена је по собама и нужда. Срећом баш у те дане дошао је на службу санит. ппуковник др Јордан Стајић који је био одређен да прегледа све болесне војнике. Преузео је чишћење ове куће и ту је радио и вршио прегледе. Приликом чишћења ове куће ја сам обилазио и надгледао рад и при том приметио сам једна закључана врата од једне собе, на прозору од собе била је дебела артија, кроз један мали отвор приметио сам, да у соби има нешто бело спаковано и наслагаано. Врата су отворена и било је велико и пријатно изненађење, у соби је био велики број нових креветских чаршава. Они су одмах подељени били болницама и то је била доиста срећна помоћ рањеницима и болесницима. Онда сам се распитивао да дознам од куда су и како дошли ови чаршави, али нисам ништа успео. Да ли су то Аустријанци донели, па у брзом повлачењу оставили или је нека наша команда донела, па се више није вратила у Ваљево рачунајући, да су чаршаве морали однети Аустријанци.

Када пишем како је ова кућа била загађена, морам неколико реда написати и о томе како је Ваљево било загађено. Доиста ко није живео у оно доба у Ваљеву, неће и не може веровати, када кажем да је Ваљево било просто претрпано ђубретом, по зградама, по свима двориштима, по улицама али свуда гомиле ђубрета, прљавштине и смрада. Морало се све то чистити и то брзо. Радне снаге за овај рад није било, и по тражењу ове команде упућени су наши осуђеници око 200 на броју и они су вршили само и једино чишћење Ваљева. Прво је изнето ђубре, које је било свуда у гомилама, па су онда чишћене улице. За поливање улица удешена су била нарочита кола са једним великим буретом, за буре је везана гумена цев са решетком и тако су улице поливане

и чишћене сваког дана. Чистећи Ваљево и живећи у зараженом Ваљеву и они су се заразили пегавим тифусом и било је доста смртних случајева.

У вези са овим да пишем неколико речи и о аустриј. заробљеницима у Ваљеву. Они су били смештени одвојено, према приликама доста добро, нису ишли никуд на рад, али они сами нису ништа предузимали да се одрже у животу. Да се ово боље разуме, учинићу једно упоређење између наших војника и аустријских. У првој половини месеца децембра 1912 г. био је XIX пеш. пук једно кратко време у Лум кули, једно дивље арнаутско место, па ипак наши војници испомагали се, нашли су дугачку сламу и направили лепе колибе за становање, наложили ватре, па кувају јело, брију се, шишају, перу своје рубље па преко свега тога свирају и играју. Један весео вашар и весео живот на вашару. А шта раде аустр. заробљеници. Њима је потребан собар да им почисти собу, потребан кувар да им скува ручак, праља да их опере, берберин да их обрије и ошиша, а то није било могуће и морали су пропадати.

У Ваљеву је у то време било још наших избеглица из шабачког округа. Разуме се да им је указивана свака могућа помоћ. Била је уређана нарочито, смештени су били добро, кујна само за њих и јело им је доношено. Једног дана при обиласку, питам их шта су имали за ручак, они ми одговорише да још нису добили ручак и ако је подне прошло. Одмах сам отишао у њихову кујну и они ме известише да су били спречени да носе ручак, а избеглице опет нису сами отишли да траже свој ручак и остали су без ручка.

Дрвене бараке. Рачунајући да ће се рат још продужити а да се рањеници и болесници што боље осигурају, Врховна команда одобрила је команди шумад. дивиз. области 300.000 динара кредита за грађење дрвених барака. Овај кредит одобрен је концем марта 1915 г. и грађење је почело одмах у априлу. Бараке су грађене код касарне V пеш. Пука. Биле су доста велике, имале су и по које одељење, споља су требале бити олепшене да се могу употребити и зими, и у рату служиле би доста добро. Преко лета бараке су већ биле готове и у септембру др Алекса Савић је једну већ бараку за пробу био заузео. На нашу велику жалост, ове бараке нису могле користити, јер је почетком октобра извршена евакуација Ваљева.

*Помоћ из иностранства*⁴⁸

У току 1915. стизала нам је помоћ из иностранства и ја ћу ову помоћ укратко описати и то редом како је текла.

Као прва помоћ дошли су француски лекари, неколико на броју.⁴⁹ Они нам нису донели ништа. Хтели су да зидају нешто ради сузбијања пегавог тифуса, али нису имали кредита, ми им нисмо могли дати потребан материјал и одмах су одустали. Када су путници излазили из железничке станице, они су вршили дезинфекцију путника шприцајући их раствором карбола. Вршили на грађанима инјекције против трбушног тифуса. То је била сва помоћ од француских лекара. Они су у Ваљево остали 8-10 дана.

Друга помоћ. Концем марта дошао је из Швајцарске доцент др Хиршфелд са гђом.⁵⁰ Чим је дошао у Ваљево, јавио се мени у канцеларији и одмах ми је рекао, да је он дошао ради угушивања пегавог тифуса и да је већ све писмено спремио, шта ћа све радити. Ја сам га замолио, да ми то прочита, и он је одмах то и учинио. Ја сам пажљиво слушао, па када је са читањем био готов, ја сам рекао, да од свега тога што је он предлагао, не може бити ништа. Био је јако изненађен, јер ја теорно-научно било доиста лепо смишљено, али код нас оних дана просто неизводљиво. Замолио сам га да читамо поново, реченицу по реченицу и одмах сам рекао, то је немогуће, јер нема ништа, он помиње дезинфекциона средства и разне апарате, па тако све редом. Он је наравно и сам увидео и пристао, да се почне са оним што ми имамо или што ми можемо да израдим. Као први резултат нашег споразума биле су зидане пећи, у којима су уништаване ваши у оделу војничком и болесничком, као и постељних ствари. Уништавање вашију у овим пећима вршено ја врло успешно. Др Хиршфелд становао је и радио у болници-касарни V пешад. пука код др Башовића, а уједно и са њима, који је био врло ревносан у својој болници. И др Хиршфелд и др Башовић трудили се много да уреде болницу. Долазили су често мени у канцеларију а ја сам им посете враћао. За уређење болнице и набавку свега што је било потребно бол-

⁴⁸ Наслов из рукописа.

⁴⁹ Могуће да је реч о познатом француском инфектологу др Ернесту Консеју, и његовом тиму?

⁵⁰ Бактериолог др Лудвик Хиршфелд и његова супруга Хана.

ници и болесницима одобраван је нарочити кредит, колики је успех постигнут, може сваки видети и оценити, када кажем, да више није нико од болничара и лекара боловао од пегавог тифуса, докле је раније то била обична појава, да се сав персонал зарази, болује па често и умире, као што је то био случај са лекарима, који су у Ваљево помрли.

Трећа помоћ. Почетком априла 1915. дошле су у Ваљево две Енглескиње, жалим што их не могу именовати.⁵¹ Оне су донеле много ствари а највише одела, које су оне саме, по своје налажењу и својој оцени делиле грађанима. Од донетих ствари користиле су и болнице али не много. Ради допуне ове две Енглескиње повукле се са нашом војском и једна од њих прешла је у Солуну у трупу, борила се са нашим војницима у рову и постала пешад. поручник.

Четврта помоћ. Такође у априлу месецу дошла је у Ваљево гђа Грујић⁵² са ћерком. Оне су живеле дуго у Лондону, говориле су енглески и скупиле су врло много разних ствари; кревете, душеке, јастуке, чаршаве, ћебета, јоргане, многе ствари врло потребне болницима па онда врло много одела за грађане. Две куће биле су дупке пуне тако да се у њима једва могло кретати. Начелник санитета Врховне команде др Генчић наредио ми је да ја строго водим рачуна како ће се све те ствари делити болницама и грађанима. Гђа Грујић била је о томе извештена, али она није хтела ни да чује за наређење. Била је самовољна и сујетна. Сигурно је мислила, када сам ја могла да скупим толико ствари, умећу их и делити. Да би ове ствари користили за болнице морали смо приступити једном лукавству. Управник једне резервне болнице оде гђи и замоли је за ствари речима: молим вас гђо за доброту, да ми дате за болницу 100 кревета са душецима, јастуцима и осталим за једну или две собе, које ће носити ваше име. То је помогло и на тај начин једна је болница била брзо и лепо снабдевена. То су дознали и сви управници, па су и они на исти начин добили што им је

⁵¹ По свему судећи реч је о Флори Сандс и Емили Симон.

⁵² Мејбл Грујић, американка, жена српског дипломате Славка Грујића. Међутим, не сме да се одбаци могућност да је због протока времена др Пецић њу помешао са Елизабете Беси О Брајан – Христић, супругом другог српског дипломате Љубише Христића, и њиховом ћерком Аном Христић (видети у: Поповић-Филиповић 2015).

за болницу било потребно. На овај начин све резервне болнице биле су доста лепо снабдевене и лепо уређене, да су болесници и рањеници могли наћи сву потребну негу и лекарску помоћ.

Као што сам напред рекао, гђа Грујић донела је много мушког одела. Али и поделу овог одела вршила је такође на свој начин али врло неразумно. Било је обвезника у Ваљевоу, који су носили своје грађанско одело. Људи ови радили су врло тешке радове и било је сасвим природно, да им се рубље и одело и обућа поцепа. Таквог обвезника упутим са мојом цедуљом, гђи да му помогне и било је логично да га одене. Она је то одевање вршила тако, да скоро није било никакве користи. Ако неком треба ципела, он добије чарапе, добије капут без панталона или панталоне без капута, или само гаће, или само кошуљу једном речи, никад не снабде поцепаног човека потпуно, него само делимице.

Напослетку на крају долази најгоре. У другој половини септембра 1915. већ се јако осећало, да ће рат поново почети и према тома вршила се разна осигурања. Ја сам једног дана отишао гђи Грујић и рекао јој, да би ствари требало убрзано да раздели у Ваљевоу или да их спакује и што пре евакуише у позадину. Она ми на то одговара; ја сам разговарала са војводом Мишићем и он ми је рекао да не бринем ништа. После те изјаве, ја нисам имао ништа више, али се моја сумња обистинила. Она није разделила ствари, и када је дошла евакуација Ваљева, она је ствари спаковала, пренела у вагоне и ови су вероватно где у возу обијени и опљачкани. С тиме је и њен рад свршен. Ја је нисам више нигде видео.

Пета помоћ. Ову помоћ чинила је једна енглеска лекарска мисија и она је дошла априла месеца у Ваљево.⁵³ Дивизији је било благовремено јављен њен долазак и за дочек одређен је санитар. капет. др Александер Леко,⁵⁴ који је дочекао мисију на ваљевској станици и допратио у резервну болницу V пешад. пука др Милутину Башовићу. Ова енглеска лекарска мисија била је врло богата и од велике користи за наше болесне и рањене. Када кажем, да је била врло богата, хоћу да кажем, она је имала свега у изобиљу. Имала је свога шефа лекара – сав персонал био је жен-

⁵³ Реч је, по свему судећи, о Болници шкотских жена, на челу са др Алис Хачисон.

⁵⁴ Вероватно је реч о санитарском капетану др Томи Леку!?

ски – све потребне лекаре, имала је довољно болничарки, персонал за магацине, за кујну, за дезинфекцију. Тако исто мисија је имала велике, нове шаторе за болницу, лепе шаторе за сав свој персонал, шаторе за магацин, за апарате, једном речи све могуће. Мисија је подигла своје шаторе на слободном пољу код касарне и било је доиста велико задовољство посматрати ову лепу колонију од шатора, а још веће задовољство било је гледати како се сав персонал бело обучен, креће и ради по овим шаторима. Чим је све било постројено, одмах је мисија тражила, да јој се пошаљу болесници и све резервне болнице упутиле су изван број болесника мисији на лечење. Морам нарочито напоменути, да су наши болесници и рањеници били примљени онако, као што то може да учини само једна велика и доиста хумана нација. Имали су све што им је за негу, лечење и исхрану било потребно, да се више и лепше није могло ни желети ни захтевати. Мисија је радила непрекидно све до евакуације Ваљева. Она се онда спаковала кренула из Ваљева за свој рачун и прекинула сваку везу са дивизијом. Ништа нисам могао чути за ову мисију.

У Ваљево је долазио и енглески посланик Пеџет.⁵⁵ Први пут је дошао у мају месецу и обилазио је све болнице, јер се јако интересовао за нашу војску уопште а нарочито за болнице. При обилажењу болница ја сам га свуда пратио. Болнице су нам онда биле доста добро снабдевене и уређене и био је задовољан при обилажењу.

Пратећи га тако, постављао ми је разна питања, па онда пита, да ли имамо магацин црвеног крста. Имамо. Ко вам рукује магацином? Ја одговарам један каплар. Како сте могли да поверите магацин каплару? Ја сам му јако благодаран. Где вам је управник? Умро. Магационер? Умро. Благајник? Умро. Када су сви помрли, неко је наредио да каплар прими магацин а у њему је било само 2 џака сувих шљива, које су подељене болницама, па је нестало и магацина. Посланик Пеџет био је врло љубазан и приступачан. Разговарали смо и о политичким и војним питањима, па му ја у разговору кажем своје мишљење, да се светски рат не може свршити без учешћа Јапана у рату. Он ми одговара, да би то коштало здраво много. Скратите рат, велим ја, за једну годину, па се трошак исплати. То је истина вели он.

⁵⁵ Сер Ралф Пеџет.

Други пут је дошао у првој половини септембра заједно са својом гђом и сада је она обилазила болнице, које су сада биле потпуно у реду. Када се г. Пеџет вратио из Ваљева у Крагујевац изјавио је да је са Ваљевом задовољан и препоручио је Врховној команди, да ја извршим инспекцију болнице у Ужицу. То је усвојено и ја сам добио наређење и одмах сам кренуо за Ужице. На путу за Ужице задржао сам се у Косјерићу, ту сам затекао око 20 сељачких кола, у свима колима била су болесна деца и то сва од дифтерије. Децу су донели лекару а лекара није било. Никад ми у животу није било теже него тада. Када су чули да сам лекар, нигде веће радости, али од једном највеће жалости, када су чули да им ја ништа не могу помоћи. Питао сам их да ли има где среског лекара, реко сам им да има сигуран лек од дифтерије, само треба децу водити што пре лекару. У Ужицу бавио сам се свега један дан, при повратку у Ваљево послао сам одмах извештај Врх. команди у коме сам нарочито истакао ово ендемично оболење деце од дифтерије и да је неопходно нужно послати што пре једног лекара са лековима. Да ли је што по овоме учињено не знам. У Ужицу сам извршио инспекцију болнице, где је био запослен др Спира Димитријевић, дао му потребна упутства, па се преко Пожеге вратио у Ваљево. У Ужицу је било као у Ваљеву пегавог тифуса, од кога је био велики број болесника и велика смртност. Ту је умро и санит. потпуковник др Велизарић Негослав.

У Ваљеву је било и неколико Францускиња, које су радиле у болници код др Алексе Савића, и оне су остале до евакуације. За све време биле су врло ревносне и др Савић био је с њима задовољан. Као допуну напомињем да је у болници код др Панајотовића била једна врло лепа, млада, врло фина Енглескиња, без сваке сумње из отмене породице. Дошла је да ради у болници као болничарка, али се задржала једва неколико дана. Дошло је строго наређење да се одмах упути у Лондон и то је учињено и она се вратила.

У јуну месецу дошао је у Ваљево митрополит Димитрије да обиђе болесне и рањене у болницама и ја сам га при обиласку пратио. При уласку у болесничку собу јављао се болесницима и тихим свештеним гласом поздрављао је болесне, проговорио је коју утешну реч што је на болесне врло побожно утицало, што се несумњиво видело на болесницима и по изласку митрополита из болесничке собе.

После свега овога да додам, да је и командант дивизије ђенерал Соларовић обилазио болнице. Када су ове биле доста добро уређене и снабдевене, ја сам га позвао да обиђемо болесне. Он је одмах пристао и заједно смо обилазили болнице. Он је прошао болесне потпуно лајички без и једне примедбе. Када је било у болници нешто нарочито за похвалу, ја га зауставим и упозорим: да стане и загледа. Тако исто прелазио је без примедбе ако нешто није у најбољем реду. Главно је, да је он обишао болесне, био задовољан после обилажења и ако није умео да ово задовољство видно изјави.

Живот у Ваљеву. Не могу много да пишем како се 1915. живело у Ваљеву. Као што сам напред већ писао, на Ваљевце је нарочито умирујуће дејствовало, што су умрли преношени у затвореним колима, па је престао и страх од пегавог тифуса, а овај је у току лета све ређи био. Ја сам од команданта издејствовао, да у недељу после подне будемо слободни и сви официри су то искористили. Моја жена била је тада са мном а тако исто и гђа др Љубе Стојановића. Имали смо кола на расположењу, правили смо излете у околини Ваљева. То нам је била сва и једина забава. Иначе у Ваљеву тада није било позоришта, није било музике, ни биоскопа. Највећи догађај и најлепша забава била је, када је војвода Мишић удавао своју кћер за апотекара М. Марковића. Др Стајић је кумовао. Слегло се, чини ми се, цело Ваљево, да види сватове и сви смо били расположени.

*Евакуација из Ваљева*⁵⁶

Овај скроман, миран живот и леви дани у том скромном животу трајали су преко целог лета 1915. г. до конца септембра. Од тада тај живот је одједном пресечен и настају мучни и црни дани, настаје ужасан живот у ропству. Као што је познато, напали су нас у исто доба Немци и Бугари и наша славна, дотле непобедива војска, морала се повлачити. Природно и команда дринске див. области морала је кренути из Ваљева а са дивизијом кренуле су и све резервне болнице. Пре евакуације болница Врховна команда издала је наређење да се из болнице отпусте кућама сви болесници и рањеници који могу да иду и да се при

⁵⁶ Наслов из рукописа.

отпусту изда сваком по једно ћебе. Ово је наређено зато, да што мање материјала остане у болницама и што мање непријатељу припало. Болнице су добиле благовремено наређење за евакуацију и оне су брзо спаковане и кренуле из Ваљева у Мионицу. Сви болесници, који су морали остати на лечењу, пренети су у касарну на Крушику и било је око 400 болесника и рањеника. За управника ове болнице остао ја др Аца Стојковић, који је био са здрављем доста слаб, па је зато добио још два млађа лекара да му помогну. Од овог тренутка, дивизијска команда изгубила је цео свој значај, јер је при повлачењу у позадину др Алекса Савић по наређењу ове команда покушао да инсталира своју болницу у Горњем Милановцу, па није успео, јер је морао брзо да повлачи. То исто је покушао др Милутин Башовић у Чачку али такође без успеха. Од тога тренутка сваки се повлачио за свој рачун а према својој могућности.

Болнице су добиле благовремено наређење и оне су по наређењу и поступиле али дивизијски штаб умало да буде заробљен у Ваљево. Командант није добио наређење за покрет из Ваљева, а сам се није сетио, или можда није смео и цео штаб био би заробљен. Срећом кроз Ваљево прошао је официр, који је имао да руши мостове, прошао је поред самог штаба и био јако изненађен, да се још налазимо у канцеларији. Известио је команданта о томе и овај је наредио, да се одмах крене и ми смо се за пола сата спаковали и кренули за Мионицу, после подне и у први мрак стигли тамо на први конак. Пролазак наш кроз Ваљево био је неописано тужан и жалостан. Маса света мушког и женског, изашла је на улицу да нас испрати, али нико није ни речи проговорио. Из Ваљева смо пошли 8. октобра после подне.

Од овог тренутка моја сва функција референта санитета потпуно престаје и ја ћу одсада писати само толико, да се види како сам се са дивизијским штабом повлачио. При поласку из Ваљева у дивизиј. штабу било је официра, војних чиновника, обвезника, подофицира и редова нешто преко 50. Сваки је ишао како ја могао: на колима, коњима и пешке. Командант је имао доброг коња, а за остале слабо се бринуо и зато при доласку у Скадар у дивиз. штабу није било више од 15. Ја сам ишао колима у друштву помоћника команданта пешад. пуковника Саве Димитријевића. Ја сам се користио његовим колима а он се користио успут поред мене, да добије што за јело.

Први наш конак био је у Мионици, ту смо добили једну лепу, удобну собу. Друго преноћиште било нам је у Г. Милановцу код мога земљака, трговца Марка Димитријевића. Трећег дана били смо у Чачку,

*Из аутобиографских цртица*⁵⁷

/.../⁵⁸

Гледајући ово напредовање Крфа и ово злато у њему једног дана рече ми Риста Конзул⁵⁹ ваљевски посланик: „Е докторе, не бесмо ми срећни да сачувамо нашу Србију, па да ми добијемо ово злато него га дижу Грци!“

/.../⁶⁰

Ја сам у Ваљеву за уређење болнице добио 300 дин. кредита и болница је била уређена, да је служила за мустру, а ова са 30.000 била је и остала пуна стеница и вашију!

/.../⁶¹

Године 1904. био је начелник санитета санит. пуковник др Димитрије Герасимовић. Он је био према мени врло добро расположен и једног дана, када сам са службом био у Ваљеву, предложи ми да у Бечу изучим зубно лекарство и ја се тога примим и у почетку октобра 1904. г. одем у Беч и јавим се шефу зубне клинике професору др Шефу, који ме прими љубазно. Споразум је био врло кратак, да ја на клиници под његовим надзором и упутству студирам 6 месеца, он за то не тражи никакву новчану награду, али да од нашег министарства војног добије одликовање, пошто мене шаље на његову клинику министарство војно. Тај споразум је потпуно испуњен. Он је добио одликовање, а ја сам успешно свршио студију зубног лекарства.

По свршетку студије у Бечу и повратку у Ваљево, отворена је зубна станица при дринској дивиз. војној болници. И ако су офи-

⁵⁷ Изводи из различитих делова рукописа, где се помиње Ваљево. Наслов приређивача.

⁵⁸ У посебном поглављу где пише о боравку на Крфу и великој своти новца која се ту током рата сливала.

⁵⁹ Риста Топаловић Конзул, ваљевског кафеџије и рентијера; био је председник општине од 1906. до 1912; у више мандата био и народни посланик.

⁶⁰ У хронолошком делу Аутобиографије, описујући лоше стање војне болнице и Крагујевцу после Првог светског рата.

⁶¹ У посебном поглављу где пише о својим усавршавањима.

цири и војници имали бесплатно све у овом одељењу, ипак је долазак на одељење и тражење стручне помоћи био у почетку доста слаб. Ја сам морао да држим предавање, да објашњујем значај здравих зуба за човека. Тако исто слабо разумевање било је и код грађана у Ваљеу. За доказ овога да наведем само један случај, који се у то време десио у Ваљеу. Један судија имао је болестан зуб и уместо да тражи помоћи код специјалисте, он иде берберину и овај невешт а прљавим кључем просто га осакати. Судија тако повређен, да покаже своје правничко знање, пише тужбу против берберина. Цело Ваљево причало је о овом догађају.

Ово зубно одељење радило ја за све време моје службе у Ваљеу, када сам ја 1-ог маја 1910. премештен из Ваљева, престало је и одељење.

/.../⁶²

Када пишем о женидби, да поменем још два мени позната случаја, па ће се видети, да у овоме има нешто напред одређено, што човек не може да избегне у животу. За време службе моје у Ваљеу је био један артиљеријски пук. У пуку је било младих и лепих артиљ. официра. Један млад, артиљ. капетан забављао се дуже време са ћерком једног ваљевског трговца, то је било познато у Ваљеу и сваки је веровао, да ће се њоме и оженити, али на изненађене свију, он је напустио. Када су га питали зашто је одустао, он одговара: изгледа ми сумњивог здравља. Када се женим, хоћу да узмем здраву девојку. Није прошло дуго време после тога, из Швајцарске долази из једног девојачког завода за васпитање девојака, једна млада ваљевка. Било је доста света при дочеку на станици, био сам и ја присутан, Весела, здрава девојка а као лутка лепа. Наш капетан, који хоће здраву девојку, узме је за жену. Она му роди једно дете и умре.

/.../⁶³

У рату смо имали дизентерију, маларију, морбиле, трбушни и пегави тифус и колеру, па нисам добио ниједну болест. За време пегавог тифуса био сам у Ваљеу, где је умирало и грађана и војника и остао сам поштеђен иако је у Ваљеу умрло неколико лекара.

⁶² У посебном поглављу где пише о својим женидбама.

⁶³ У посебном поглављу где пише о својим болестима.

Извори и литература

Извори

– Аутобиографија: Аутобиографија др Милана Пецића. Архив САНУ, Београд, док. бр. 13354.

– ДККС: *Државни календар Краљевине Србије*: Дигитални репозиториј Народне библиотеке Србије; доступно на: www.digitalna.nb.rs/sf/NBS/Knjige/ (последњи приступ 21. фебруар 2019).

– Ново гробље: Ново гробље, Београд, *Реџистар гробних места* (за: парцела 1, гроб 25, ред 3).

– СВЛ: *Службени војни листи*, дигитални репозиторијум Универзитетске библиотеке Светозар Марковић, Београд; доступно на: <http://www.unilib.rs/istorijske-novine/pretraga> (последњи приступ 21. фебруар 2019).

Литература

– Божић 2015: Божић Софија. Први светски рат у сећањима др Милана Пецића и др Милутина Велимировића (1914–1915) – осврт на две необјављене аутобиографије, У: *Први светски рат, Србија, Балкан и велике силе* (ур. Срђан Рудић и Миљан Милкић), Београд: Историјски институт и Институт за стратегијска истраживања, 2015, 455-470.

– Карановић, Петковић 1906: Карановић С, Петковић Д. Истина о сузбијању трбушног тифуса – *Typhus addominalis* – у ваљевском гарнизону 1905, *Српски архив за целокујно лекарство*, 3, (1906), 119-133.

– Кривошејев 2018а: Кривошејев Владимир. Болничарска чета Дринске војне области, од настанка до великог рата, У: *Зборник радова са 9. конгреса историчара медицине, Милешева, јуни 2018*, (ур. Зоран Вацић), Београд: Секције за историју медицине Српског лекарског друштва, (зборник у припреми).

– Кривошејев 2018б: Кривошејев Владимир. Ваљевска касарна на Илици, *Саопштења*, 50 (2018), Републички завод за заштиту споменика културе. 335-349

– Кривошејев, Лазаревић-Илић 2015: Кривошејев Владимир, Лазаревић-Илић Драгана. *Ваљево 1914-1915 – град болница*, Ваљево: Народни музеј Ваљево, 2015.

– Кривошејев, Недок 2018: Кривошејев Владимир, Недок Александар. Ваљевска војна болница, од првих дана до Великог рата, *Гласник Историјског архива Ваљево*, 51/52, (2018), Ваљево: Историјски архив Ваљево, 82-112.

– Кривошејев, Станојловић 2019: Кривошејев Владимир, Станојловић Нинослав. Аутобиографија др Милана Пецића – историјски извор за различите аспекте прошлости, У: *Зборник радова са 10. кон-*

Преса историјачара медицине, Нови Пазар, јуни 2019, (ур. Зоран Ваџић), Београд: Секције за историју медицине Српског лекарског друштва, (зборник у припреми).

– Кривошејев, Станојловић к.пр.: Кривошејев Владимир, Станојловић Нинослав, *Др Милан Пеџић: Ауџодиоџрафија најџтаријеџ џуковника срџскоџ саниџеџа*. (књига у припреми).

– Недок 2017: Недок Александар. *Ваљево – срџски раџни хирурџки џентр и џраг-болница у еџиџентру велике еџидемије 1914 – 1915*, Ваљево: Народни музеј Ваљево, 2017.

– Nedok, Krivošejev 2017: Nedok Aleksandar, Krivošejev Vladimir. *Valjevo Military Hospital, from its beginning until the First World War, Vojnosanitetski Pregled. 2017; 74(12): 1189–1196.*

– Пеџић 1905: Пеџић Милан. *Еџидемија џиџфуса у 17. џешаџијском џуку 1905*, Српски архив за целокупно лекарство, 11, (1905), 489-499.

– Пеџић 1906: Пеџић Милан. *Још једна истина о џиџфусу*, Ваљево: Заседно издање, 1906.

– Поповић-Филиповић 2015: Поповић – Филиповић Славица, *Храброст између реџова – Ани Хрисџић у Срџији и време одважних*, Београд 2015.

– ССЛД 1972: *Пуковник др Милан Пеџић. У: Сџоменица Срџскоџ лекарскоџ друштва 1872-1972*. (ур. Ђурић, Д.С.), Београд: Српско лекарско друштво, 1972, 185-186.

– Ранковић 2007: Ранковић Здравко. *Ваљевска болница, сџоменица о џеној 140. џоџишњици (1867-2007)*. Ваљево: ИП Колубара, 2007.

– Станојевић 1959: Станојевић Владимир. *In Memoriam: Пук. Др Милан Пеџић (1865 – 1959), Срџски архив за целокупно лекарство*, 1959, новембар; 87: 1072-1074.

– Станојевић 1992: Станојевић Владимир. *Иџторија срџскоџ војноџ саниџеџа и Наше раџно саниџеџско искуџтво*, (репринт издање, пр. Мирослав Јовановић и Мирослав Перишић), Београд: Војноиздавачки новински џентар, 1992.